

Ірина Ворончук

ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ: СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Більша частина життя будь-якої людини має інтимно-особистісний характер, проте саме існування сфери приватного за середньовіччя та в ранньомодерні часи все ще ставиться під сумнів, викликаючи серед істориків гострі дискусії. Однією з причин недостатнього висвітлення приватної сфери є складність самої проблеми, оскільки тут діють не маси, а конкретні живі люди¹. Тож дослідники констатують: історія приватного життя ще не написана².

Найвідоміший в українській ранньомодерній історії князівський рід Острозьких нараховує більш як чотирьохстолітню історіографічну традицію, якщо відраховувати від перших панегіриків, присвячених князю Костянтину Івановичу Острозькому. Без перебільшення можна сказати, що діяльність представників цього роду в той чи інший спосіб знаходить відображення практично в будь-якій праці з історії Великого князівства Литовського та Речі Посполитої XVI-XVII ст. Разом з тим сьогодні маємо констатувати як мало ми знаємо про представників цього роду, в тому числі про найвидатніших, зокрема, про гетьмана Костянтина Івановича Острозького, який займав другу позицію в державі після великого князя, та його сина Василя-Костянтина Острозького, якого Михайло Грушевський називав «головою українського народу»³. Не можна сказати, що історики приділяли недостатню увагу висвітленню діяльності представників цієї родини. Про Острозьких писали Казимир Пуласький і Зигмунт Люба-Радзимінський, Микола Костомаров і Михайло Максимович, Іван Огієнко, Антоній Ролле та Казимир Левицький, сучасні дослідники Василь Уляновський, Наталя Яковенко, Томаш Кемпа, Ірина Ворончук та ін. Проте більшість з цих авторів у своїх працях відображають їх публічну діяльність. Що стосується Костянтина Івановича, то найкраще висвітлено його військову кар'єру, а саме: участь у воєнних виправах проти Московської держави та в боротьбі з татарськими нападами, його мужня поведінка в московському

¹ *Гуревич А.Я.* М. Блок и «Апология истории» // *Блок М.* Апология истории или ремесло историка. – Москва, 1986. – С. 209.

² *Бойцов М.А.* Германская знать XIV–XV вв.: приватное и публичное, отцы и дети // *Человек в кругу семьи. Очерки по истории частной жизни в Европе до начала Нового времени.* – Москва, 1996. – С. 239.

³ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Київ, 1995. – Т. 6. – С. 483.

полоні тощо. Щодо Василя-Костянтина Острозького, то йдеться переважно про його підтримку Православної Церкви та культурно-освітні ініціативи. Попри суб'єктивність і тенденційність підходів деяких дослідників, а іноді й полярно протилежні оціночні характеристики його особи, що пов'язано ідеологічними позиціями авторів, все-таки публічна діяльність князя висвітлена не лише в загальних рисах, але й подеколи в дрібніших деталях⁴.

Наголошую, це торкається публічної діяльності представників Острозького Дому, але що стосується їх щоденного побуту та родинного життя, то ми абсолютно не уявляємо, яким воно було. Про приватне життя кн. В.-К. Острозького йдеться лише у 5 розділі праці Томаша Кемпи (*Dubno i Ostróg. Życie rodzinne*). Щоправда, тут же висвітлюється добродійна діяльність князя, зокрема меценатство, та ставлення до інших віровизнань⁵. Про приватне життя однієї з родин Острозького Дому розповідається у нашій статті⁶.

З огляду на різні об'єктивні і суб'єктивні причини приватне життя людей як наукова проблема залишилося навіть не на маргінезі пріоритетних напрямів вітчизняної історіографії, а взагалі поза ними. Разом з тим сфера приватного побуту є важливою не лише з погляду вивчення тогочасного повсякденного життя. Особисто-інтимна сфера завжди становила і становитиме найбільшу і найважливішу складову частину життя будь-якої людини. Без висвітлення приватного життя історія, за виразом Марка Блока, набирає вигляду «мертвої» історії, тобто історії без людей (без індивідів). Тож нехтування проблемою приватної сфери людського буття позначилося і на висвітленні біографій визначних історичних постатей, котрим присвячена досить велика фахова література. Не стали виключенням і найвідоміші представники української еліти XVI-XVII ст. – князі Острозькі. Ми практично дуже мало або й нічого не знаємо про історію шлюбних стосунків подружніх пар Острозького Дому і не уявляємо, якими були представники роду у щоденному побуті та сімейному житті, на яких засадах будувалися внутрішні родинні стосунки, якими мотиваціями керувалися при одруженні та заміжжі, у який спосіб виявляли природні людські емоційні почуття один до одного, кого і за що любили, шанували або ж ненавиділи. Тож, оскільки на сьогодні маємо багато відкритих питань, на які поки що відповіді не має, дозволимо собі висловити деякі власні міркування.

Одним з маловивчених питань є стосунки між кн. Василем-Костянтином та його дружиною Софією, яка одержала добре виховання у домі свого батька коронного гетьмана Яна Тарновського, двір якого був одним з найбіль-

⁴ Кемпа Т. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997; Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нападків. – Київ, 2012.

⁵ Кемпа Т. Konstanty Wasyl Ostrogski. – S. 84-118.

⁶ Ворончук І. "Dobra zona godna mężowi kogona (До історії подружніх стосунків Катерини Острозької і Томаша Замойського) // Київська старовина, 2002. – С. 120-134.

ших тогочасних центрів культури, де була одна з найкращих бібліотек, де часто перебували вчені, письменники і поети. При дворі гетьмана існувала музична капела, яку він навіть позичав при потребі королю для проведення урочистостей у монаршій резиденції. Сам Ян Тарновський одержав ґрунтовну європейську освіту і вважався одним з найосвіченіших правників Польщі. Найвидатніші тогочасні культурні діячі, такі, як Станіслав Оріховський та Анджей Фрич-Моджевський користувалися його покровительством; вважають, що у Тарнові проходив школу життя Ян Кохановський. Тому, коли В.-К. Острозький вперше приїхав просити руку панни Тарновської, гетьман довго розмірковував, чи варто видавати її за «руського ведмедя», тим більше,

Софія Тарновська

що претендентів на руку Софії було більше, ніж достатньо. Але князь Василь-Костянтин був одним з найбагатших магнатів Великого князівства Литовського, що, вочевидь, відіграло не останню роль у вирішенні гетьманом долі своєї дочки.

Беата Костелецька

Епітафія на нагробку Софії Тарновської перераховує такі її найкращі чесноти, як смиренність, мудрість, благородство, ласкавість, милосердя, тобто якості, характерні для дуже покірливих жінок. Та й саме її портретне зображення наштовхує на висновок про поблажливий і покірний характер (з цього погляду дуже цікавим є порівняння прижиттєвих портретних зображень Беати Костелецької та Софії Тарновської, які розміщені поруч в експозиції Острозького замку-музею). До-

речно також звернути увагу на таку деталь: волинські землевласники не раз позивали В.-К. Острозького до різних судів про напад на їхні маєтки. Проте його дружина не фігурує в жодному з позовів, хоча інші волинські жінки в якості спільниць своїх чоловіків позивалися до судових інстанцій дуже часто.

У зв'язку з цим постає питання, чи мешкали вони разом. Жодних слідів проживання Софії Тарновської на Волині немає. Більше того, коли під час нападу на Тарнів у квітні 1570 р. місцевий замок захопили вороги Василя-Костянтина, Софія жила в цей час поблизу епіцентру подій у селі Вевюрці. Князь Василь зі своїм військом відбив напад і відвіз дружину до Нового Корчина. Однак, попри те, що вона була дуже хворою і готувалася до пологів, він не залишився біля неї, а повернувся до Варшави на сейм, де вирішувалась «тарновська справа». Навіть дізнавшись про смерть дружини, що сталася 30 червня, Острозький продовжував перебувати у Варшаві аж до 18 липня, чекаючи на остаточний королівський присуд у цій справі. Лише після цього князь вирушив зі столиці, щоб зайнятися похованням покійної дружини.

Як батько В.-К. Острозький активно втручався в питання особистого життя своїх дітей, плануючи пріоритетні стратегії матримоніальних пов'язань. Цілком зрозуміло, що не за власними уподобаннями його молодший син Олександр одружився з Анною Костчанкою. Матір обраниці Софія з Одровонжів по куделі походила з відомого князівського роду Пястів, а крім того, була єдиною спадкоємицею величезних добр. У першому шлюбі вона була заміжньою за братом дружини Василя Острозького Софії Тарновської – Яном-Криштофом Тарновським, а вже після його смерті вдруге вийшла за сандомирського воєводу Яна зі Штемберка Костку. Причому першим шлюбом Софія мала завдячувати своїй матері та майбутньому свекру Янові Тарновському, які 1554 р. домовилися про одруження своїх дітей. Оскільки син гетьмана Ян-Криштоф на той момент знаходився в освітній подорожі за кордоном, весілля було відкладено до 1555 р.⁷ Тож дружина князя Олександра до певної міри була у родинних стосунках з його матір'ю.

Ще один незрозумілий епізод з життя родини Острозьких пов'язаний з затримкою передачі спадкових володінь від Василя-Костянтина своїм дітям. Як відомо, ця процедура відбулася у 1603 році, коли старшому з синів старого Острозького було 57, а молодшому 33 роки. Ще задовго до цієї події батько вимагав від дітей зректися на його користь Тарновських володінь, а коли ті відмовилися, розпочав проти них судовий процес, який закінчився лише 1594 року перемогою позивача⁸. Упродовж багатьох років до остаточного поділу князь Василь-Костянтин не поспішав віддавати своїх земель у володіння спадкоємців. Так, коли його середній син Костянтин одружився з Олександрою Тишкевичівною, батько від свого імені забезпечив їй віно на

⁷ Dworzaczek W. Jan Tarnowski. – Warszawa, 1960. – S. 316-317.

⁸ Там само. – S. 330.

кількох маєтках, так і не передавши їх у власність сина. Аналогічно він поступив і після одруження інших синів. Кожному з них виділено низку маєтків: Януш отримав Чуднів з 45 селами, а Олександр до одруження – Старокостянтинів, а після одруження – Рівненщину. Проте всі ці маєтки надавалися синам у тимчасове користування з умовою повернення їх собі в разі потреби.

Ще одне питання: як сталося, що між синами старого князя Янушем і Олександром склалися настільки ворожі стосунки, що вони збиралися йти війною один проти одного під час розподілу батьківської спадщини? Розміри Острозького домену склали майже третину всієї Волині, тож були більше ніж достатніми для мирного розподілу.

Потрібно внести ясність також щодо стосунків старого князя з невісткою Анною. В листі до сина Януша від 7 травня 1607 р. він називає її амазонкою, говорячи, що вона поводить себе вкрай непристойно, сварячись то з Янушем, то з іншими рідними, то з сусідами і навіть духовенством, а останнім часом з князівськими слугами, через що послаблюється його вплив на цих слуг та їхня повага до нього. Невідомий публікатор цього листа вважав, що йшлося про другу жінку Януша – Катерину Любомирську. Але виникає питання, чого б це князь писав так про невістку, яка померла 10 років тому в 1597 р. Втретє князь Януш одружився з Теофілою Тарлувною лише у 1612 р. Тож, очевидно йшлося не про дружину Януша. Окрім того, хворий князь пише про ці події як тогочасну ситуацію, попереджаючи, що далі миритися з цим не буде: «za takim moim owdzie niezważeniem zal mi do tego prziwiedzie, ze um podobno cierpiecz dalei nie będą»⁹. На момент написання листа єдиною невісткою князя була вдова Олександра Анна Костчанка. На користь того, що йдеться саме про неї, свідчить ще одна деталь. Публікатор листа не звернув увагу на те, що Острозький називає невістку «пані воеводиною» («p[ani] woiewodzina pani synowa moja»). Між тим, воеводський титул носив не Януш, а саме Олександр Острозький, одружений з Костчанкою.

Найголовнішою перешкодою для з'ясування зазначених питань є нерозробленість, а то й відсутність джерельної бази. На жаль, сьогодні вже неможливо реконструювати сімейні стосунки більшості подружніх пар Острозького Дому через втрату, особливо протягом останнього століття, значної частини їхнього родинного архіву, де могли зберігатися документи інтимно-приватного характеру, як-от: тестаменти, листи, мемуарні записи тощо.

Разом з тим, є ще надія на розкриття деяких зазначених питань на підставі тих документальних матеріалів, що збереглися до нашого часу, зокрема листування князів Острозьких у Головному архіві давніх актів (Варшава), Національному архіві в м. Кракові, Бібліотеці Рачинських у м. Познані, архівах і бібліотеках Санкт-Петербурга та Москви.

⁹ Письмо князя Константина Острожского, воеводы киевского, к сыну его Янушу, каштеляну краковскому. 7 мая 1607 года // Киевская старина. – Киев, 1883. – Т. 7, ноябрь. – С. 477-480.